

PÉCSI EGYHÁZTÖRTÉNETI MŰHELY 11.

**KATOLIKUS EGYHÁZI TÁRSADALOM
MAGYARORSZÁGON
A 18. SZÁZADBAN**

META KÖNYVEK

Kiadja a META Egyesület
7635 Pécs, Szurdok dűlő 3/E 1/3.

Jelen kötet a 2018. szeptember 28–29-én rendezett
egyháztörténeti konferencia előadásainak szerkesztett változata.

A kötet megjelentetését az NKA támogatta.

A borítón Erdődy Gábor Antal egri püspök pluvialéja (palástja) látható.
A képet az egri Érseki Látogatóközpont – Főegyházmegyei Múzeum
engedélyével közöljük. A fényképet Nemes Róbert készítette.

A kötetet szerkesztette:
FORGÓ ANDRÁS – GŐZSY ZOLTÁN

ISBN 978 615 81278 5 1

Műszaki szerkesztő: Vértési Lázár
Felelős kiadó: Varga Szabolcs

Pécs, 2019

TARTALOM

Előszó	7
--------------	---

Áttekintések

Görföl Tibor: „A hanyatlás és az epigonok kora”. A katolikus teológia a 18. században	13
Gárdonyi Máté: A 18. századi „egyházi társadalom” vizsgálatának lehetőségei ...	25
Véghseő Tamás: Vladikák, kalugyerek és batykók. Görögkatolikus egyházi társadalom a 17–18. században	35

Főpapok

Tóth Tamás: Püspökkinevezések a 18. században a kánoni eljárások tükrében ...	59
Forgó András: Korszakváltás – elitváltás? A püspöki kar a török kiűzése utáni évtizedekben	73
Kökényesi Zsolt: Szolgálat és reprezentáció. Magyar főpapok VI. Károly és Mária Terézia udvarában	93

Kanonokok

Mihalik Béla Vilmos: Konfliktus és megújulás. Az egri székeskáptalan a 18. század első felében (1699–1744)	133
Nagy János: A káptalani követek hangadói az 1751. és 1764–65. évi országgyűlésen	171

Alsópapság

Bárth Dániel: Papok a 18. századi lokális közösségekben: attitűd, mentalitás, világkép	197
---	-----

Gózsy Zoltán: Az alsópapság helyzete a 18. században a pécsi egyházmegyében	211
Hermann István: A veszprémi egyházmegye papsága 1700 és 1777 között (származás és tanulmányok)	259
Szuly Rita: Alsópapság Nyugat-Magyarországon a 18. században. A vasvári főesperesség papsága	277
Bartók István: Coimbrától Nagyszombatig. Az irodalmi ízlés változása a prédikációelmélet tükrében	299

Szerzetesek

Siptár Dániel: Adatok a magyarországi római katolikus férfi szerzetesség létszámának meghatározásához az 1770-es évek elejéről	309
Dénesi Tamás: A bencés rend a 17–18. századi magyar társadalomban	325
Pataki Katalin: A magyarországi szerzetesrendek vagyona és személyi állománya Mária Terézia uralkodása idején, különös tekintettel a koldulórendi kolostorokra	367
Balogh Piroska: Kényszerpályák nemzedéke? Szerzetespapság és felvilágosodás – három esettanulmány	387
Tóth Gergely: Ex-jezsuiták. Önkép, önreprezentáció és a rend 1773. évi megszüntetésének emléke Palma Károly Ferenc, Pray György és Katona István történeti munkáiban	411
Névmutató	427

PÜSPÖKKINEVEZÉSEK A 18. SZÁZADBAN A KÁNONI ELJÁRÁSOK TÜKRÉBEN

1. Kánoni eljárások a Vatikáni Titkos Levéltárban

A Vatikáni Titkos Levéltár (*Archivum Secretum Vaticanum*, ASV) 1881-ben nyitotta meg kapuit a kutatók előtt. Egyfajta központi levéltárként működik, honlapja¹ tájékoztatása szerint több mint ezer évet felölelő, mintegy 85 folyókilométernyi anyagot őriz, amely természetesen folyamatosan bővül.

Itt találhatóak a püspöki, illetve érseki kinevezések kánoni, információs eljárásának (*processus informativus*, más néven *processus inquisitionis* vagy *processus canonicus*), az ún. püspöki processzusoknak az anyagai, amelyek az egyháztörténet eddig kevésbé kutatott, értékes forrásai. Az első talán a jezsuita Hevenesy Gábor volt, aki a 17–18. század fordulóján tanulmányozhatta a bécsi nunciatúra levéltárában őrzött anyagot, és kivonatokat készíthetett róla.² Száz évvel később Péterffy Károly és Koller József is felhasználta a jegyzőkönyvekből kinyerhető adatokat.³ Ma, a Galla Ferenc és Vanyó Tihamér kutatásait követő néhány évtizedes szünet után ismét előtérbe kerültek a kánoni vizsgálatok anyagai.⁴ Három

1 www.archiviosegretovaticano.va (2019. február 25.)

2 Eötvös Loránd Tudományegyetem Könyvtára, Kézirattár, *Collectio Hevenesiana*, 41. f. 1–197. A processzus-kutatás historiográfiájához lásd: TUSOR Péter: *Magyar püspökök kánoni kivizsgálási jegyzőkönyvei 1605–1711 (Historiográfia és projektterv)*. In: Magyarország és a római Szentszék. II. Vatikáni magyar kutatások a 21. században (*Collectanea Vaticana Hungariae* 1/15.) Szerk: TUSOR Péter – SZOVÁK Kornél – FEDELES Tamás. Budapest–Róma, 2017. 243–315.

3 PÉTERFFY, Carolus: *Sacra concilia ecclesiae Romano-catholicae in regno Hungariae celebrata I–II*. Viennae–Posonii, 1742.; KOLLER, Iosephus: *Historia episcopatus Quinque Ecclesiarum I–VII*. Posonii, 1782–1812.

4 Galla és Vanyó után (GALLA Ferenc: *A püspökjelöltek kánoni kivizsgálásának jegyzőkönyvei a Vatikáni Levéltárban. A magyar katolikus megújulás korának püspökei*. Levéltári Közlemények 20–23. (1942–1945) 163–186.; VANYÓ Tihamér: *Das Archiv der Konsistorialkongregation in Rom und die kirchlichen Zustände Ungarns in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts*. *Festschrift des Haus- Hof- und Staatsarchivs*. I. Wien, 1949. 151–179.), az utóbbi években több, az egykori Magyar Királyságra vonatkozó anyag napvilágot látott monográfiák vagy tanulmányok részeként. Vö. TÓTH Tamás: *A 18. századi magyar püspöki processzusok a Vatikáni Titkos Levéltárban 1711–1780*. In: Magyarország és a római Szentszék... i. m. 317–335.

fondban is találunk ilyen dokumentumokat. Az egyik hely a nunciatúrák azóta a Vatikánba került anyaga. Magyar vonatkozásban a Bécsi Apostoli Nunciatúra Levéltárán (*Archivio della Nunziatura di Vienna*) belül *A püspökségek és apátságok kánoni eljárásai* (röviden Kánoni eljárások; *Processi Canonici dei vescovati e delle abbazie*, röviden *Processi Canonici*) fond fontos, ahol az eredetileg Bécsben maradt példányok olvashatóak. A másik lelőhely pedig a Konzisztoriális Levéltár (*Archivio Concistoriale*) Konzisztoriális eljárások (*Processus Consistoriales*) nevű fondja, ahol a világ nunciatúráiról a kinevezési eljárás során Rómába küldött tisztázatok anyagát gyűjtötték egybe. Ez utóbbi példány alapján tárgyalták meg a konzisztóriumon a bíborosok a pápa jelenlétében a jelölt ügyét, és döntöttek a kinevezésről. Rómában kinevezésnek tekintették ezeket a Bécsből küldött ügyeket, még ha a Magyar Királyságban (ahogy sok helyütt másutt is) valójában megerősítésről, azaz prekonizációról volt szó, hiszen a főkegyúri jog alapján a magyar király nevezte ki (*nominatio*) a főpásztorokat, aki az eljárásrend szerint bemutatta az uralkodó által kinevezett jelölt anyagát a pápának (bemutatólevél, *praesentatoriae*) kérve a pápai kinevezést, amit a Szentatya a hivatalos eljárás lefolytatása után – elenyésző kivételtől eltekintve – meg is tett. A kinevezéssel és a bemutatással egy időben az uralkodó egy ajánlólevéllel (*raccommanatoriae*) az illetékes protektor bíboros közbenjárását is kérte, aki azután Rómában felügyelte a folyamatot.

A harmadik lelőhely, ahol kinevezésekkel kapcsolatos jegyzőkönyveket találunk, a pápának fenntartott javadalmak betöltésével is foglalkozó Apostoli Datária (*Dataria Apostolica*) Datáriai Eljárások (*Processus Datariae*) nevű fondja, ahol azoknak a kánoni vizsgálatoknak az anyaga található, amelyeket nem nunciatúrán, hanem Rómában folytattak le. Ugyancsak a Datárián jegyzőkönyvezték az eljárást, ha ez valamilyen okból hasznosnak látszott, így például ha a jelölt maga is Rómában tartózkodott.

Még a 18. századi Magyar Királyság területén is vannak olyan kinevezések, amelyekhez nem tartozik processzus, ugyanis az 1622-ben létrehozott, a miszsiós területek lelkipásztori ellátásával megbízott Hitterjesztési Kongregációnak (*Sacra Congregatio de Propaganda Fide*) jogában állt az illetékességi területén belül egyszerű dekrétummal is valaki kinevezését előterjeszteni még akkor is, ha nem

végezték el a hozzá tartozó kánoni vizsgálatot. A 16–17. századi Magyarországon ennek a kongregációnak komoly szerepe volt a török által megszállt területeken, azonban még a 18. században is találunk hozzájuk tartozó ügyeket, még pedig az egyesült görögkatolikusok vonatkozásában. Ezért nem találunk több márcsai és munkácsi püspök esetében processzust. Egyrészt egy részük a papság választását követően nyerte el tisztségét, másrészt kettős jogállással bírtak: királyi részről a területileg illetékes zágrábi és egri latin szertartású püspök rítusvikáriusainak tekintették őket, másrészt pedig a *de Propoganda Fide* joggyakorlatának megfelelően apostoli vikáriusi kinevezéssel bírtak, amely – elméletben legalábbis – a főkegyúri jogtól független, közvetlen szentszéki alárendeltséggel bírt. Ez az egymásnak ellentmondó, de megtúrt kettősség természetesen hosszú távon nem működhetett, a helyzet jogi rendezését az önálló kőrösi és munkácsi eparchiák megalapítása hozta el.⁵

Ha a preconizáció pontos dátumát keressük, akkor elsődlegesen a Konzisztoriális Levéltár Kamarási Akták (*Archivio Concistoriale, Acta Camerarii*) fondját kell tanulmányoznunk. Ezt a fondot először Giuseppe Garampi bíboros dolgozta fel (*Schedario Garampi*), aki 1776–1785 között bécsi apostoli nuncius is volt. A Konzisztoriális Levéltár nyomtatásban is megjelent mutatói⁶ a Kamarási Aktákra vonatkozó információkat is tartalmazzák, amelyek, hasonlóan az ugyanahhoz a levéltárhoz tartozó, de korábbi Alkancellári Aktákhoz (*Acta Vicecancellarii*), jegyzőkönyvszerűen rögzítik a konzisztórium ülésein történt döntéseket. A *de Propoganda Fide* közreműködésével létrejött kinevezésekhez a Népek Evangelizációja Kongregáció már említett Történeti Levéltára mellett elsősorban a Vatikáni Tit-

⁵ Vö. t.k.: KUDELIC, Zlatko: *Marčanska biskupija. Habsburgovci, pravoslavlje i crkvena unija u Hrvatsko-slavonskoj vojnoj krajini (1611 – 1755)*. Zagreb, 2007.; UHAČ, Josip: *Marčanska biskupija (eparhija). Neki povijesno-pravni pogledi*. Zagreb, 1996.; *Schematismus Venarabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkacsiensis ad Annum Domini 1876*. Ungvarini, 1876. 7–42.; HODINKA Antal: *A munkácsi görög-katolikus püspökség története*. Budapest, 1909.

⁶ *Sussidi per la Consultazione dell'Archivio Vaticano*. A cura della direzione e degli archivisti. I. *Schedario Garampi – Registri Vaticani – Registri Lateranensi – Rationes Camerae – Inventario del Fondo Concistoriale* (Studi e testi 45). Roma, 1926. Ristampa Anastatica 1969. *Inventario del Fondo Concistoriale*: 203–219. *Acta Camerarii*: 204–206.; *Sussidi per la Consultazione dell'Archivio Vaticano. Lo Schedario Garampi – I Registri Vaticani – I Registri Lateranensi – Le «Rationes Camerae» – L'Archivio Concistoriale* (Collectanea Archivi Vaticani 17). Nuova edizione riveduta e ampliata a cura di Germano GUALDO. Città del Vaticano, 1989. *Archivio Concistoriale*: 333–362. *Acta Camerarii*: 337–339.

kos Levéltár Brevék Titkársága (*Segreteria dei Brevi*) Garampi által is feldolgozott Brevék Regisztere (*Secretaria Brevium, Registra Brevium*) tetemes fondját kell tanulmányozni. A pápai kinevezések pontos dátumának, levéltári lelőhelyének és hátterének megállapításához mind a mai napig a legpontosabb forrás a *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi* kötetei.⁷

A püspökjelöltek kánoni vizsgálatának szabályozása a középkorra nyúlik vissza.⁸ Hubert Jedin az első szabályozást III. Miklós pápa (1277–1280) 1280-as *Decretale*-jára vezeti vissza.⁹ Az egységes eljárásrend nem sokkal a Trienti Zsinat (1545–1563) után alakult ki.¹⁰ A jelölt ügyét a zsinat (*sessio XXII, canon 2; sessio XXIV, canon 1*) XIV. Gergely (1590–1591) révén 1591-ben pontosított rendelkezései (*Onus Apostolicae Sedis*) szerint tárgyalták. Ezek értelmében az apostoli nunciások illetve a protektor bíborosok személyesen kellett, hogy kövessék az ügy lebonyolítását, és felelősek voltak a tanúk vallomásaiért. A meghatározott rend szerint feltett kérdések érintették mind a jelölt személyét, mind az egyházmegye aktuális helyzetét. VIII. Orbán (1623–1644) speciális instrukciói (*Si processus*) mindenekelőtt a jelölt pápa által történő kinevezését megelőző a *processus informativus* kérdéseknek helyet adó részét pontosították 1627-ben.

Általában kérdéssoronként 2–3 tanút hallgattak ki eskü alatt és *sub secreto vocato*, azaz titokban. Különböző kritériumok alapján választották ki őket, és gyakran a felsőbb társadalmi réteget képviselték. Sok esetben ugyanazt a személyt egymás

⁷ *Hierarchia Catholica Medii et Recentioris Aevi sive Summorum Pontificum – S. R. E. Cardinalium, Ecclesiarum Antistitum series e documentis tabularii praesertim vaticani collecta – digesta – edita*. Vol. V. *A Pontificatu Clementis PP. IX (1667) usque ad Pontificatum Benedicti PP. XIII (1730)*. Per P. Remigum RITZLER O.F.M. Conv. et P. Pirminum SERFIN O.F.M. Conv. Patavii, MCMLII. Vol. VI. *A Pontificatu Clementis PP. XII (1730) usque ad Pontificatum Pii PP. VI (1799)*. Per P. Remigum RITZLER O.F.M. Conv. et P. Pirminum SERFIN O.F.M. Conv. Patavii, MCMLVIII.

⁸ A témával kapcsolatban: TUSOR: *Magyar püspökök... i. m.*

⁹ JEDIN, Hubert: *Die Reform des bischöflichen Informativprozesses auf dem Konzil von Trient*. Archiv für Katholisches Kirchenrecht 116. (1936) 389–413.; UÓ: *Kirche des Glaubens. Kirche der Geschichte. Ausgewählte Aufsätze und Vorträge*. I. *Kirchengeschichtsschreibung. Italien und das Papsttum. Deutschland, Abendland und Weltkirche*. II: *Konzil und Kirchenreform*. Freiburg–Basel–Wien, 1966. II. 441–459.

¹⁰ A témával kapcsolatban vö. TÓTH Tamás: «*Si nullus incipiat, nullus finiet*». *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733–1784)*. (Collectanea Vaticana Hungariae I/6.) Budapest–Roma–Szeged, 2011. 86–87. Vö. még a könyv magyar nyelvű változatát: UÓ: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye 18. századi megújulása Patachich Gábor és Patachich Ádám érsekek idején (1733–1784)*. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 8.) Budapest–Kalocsa, 2014.

után kérdezték a jelöltről és a szóban forgó egyházmegyéről is. Bár a nunciatúra igyekezett olyanokat kiválasztani, akik több-kevesebb érdemi információval rendelkeztek, de gyakran az elérhetőség is szempont volt, így nem kevés esetben olyanok válaszoltak a kérdésekre, akik egyébként is Bécsben tartózkodtak. A tanúk nem feltétlenül voltak egyházi személyek. A püspökjelöltre vonatkozóan a 17–18. században tizenhárom kérdést kaptak, melyek célja a jelölt képességeinek és tulajdonságainak megismerése volt, a másik tizenhárom kérdés pedig az egyházmegye állapotára vonatkozott. Áthelyezés esetén a kérdések más természetűek voltak, és a kérdőív mindössze tíz kérdésből állott. A kérdezők ellenőrizni kívánták információik forrásainak természetét, hogy a tanú hitelességét megerősíthessék. A válaszokat Bécsben általában latinul adták (olasz, francia és spanyol nyelvterületről a kérdések és a válaszok gyakran olaszul, franciául vagy spanyolul érkeztek). A 17., de még a 18. században is ezek a tanúvallomások nagyon értékes információkkal szolgáltak egy-egy terület állapotára, de gyakran magára a jelöltre vonatkozóan is. Még a pontosabb és gazdagabb levéltári forrásokkal bíró török kor utáni időszak kapcsán is előfordul, hogy a processzus Vatikánban megőrzött anyaga dönt el néhány századok óta vita tárgyát képező – viszonylag egyszerűen tisztázhatónak gondolt – kérdést is, mint például hogy egy-egy neves főpap mikor és hol született.¹¹ Ezekre a részletes, pontosan megfogalmazott kérdésekre szükség is volt, hiszen a nunciatúra, illetve Róma nem ritkán viszonylag kevés közvetlen ismerettel rendelkezett a jelöltre vagy az egyházmegyére vonatkozóan. Megváltozott azonban a helyzet a 19. századra, mivel technikai fejlődés és az egyre pontosabb felmérések, valamint ezek egyre könnyebb hozzáférhetővé válása azt eredményezte, hogy egyszerűen verifikálhatóak lettek addig nehezen beszerezhető információk is.¹² Ennek megfelelően a kérdések is módosultak.

A 17–18. században – sematikusán összefoglalva – a következő kérdéseket tették fel egy még nem püspökké szentelt jelölt esetében (*super qualitatibus*): (1) mióta

¹¹ Így történt ez Patachich Gábor esetében is, akinél a szerémi processzushoz csatolt keresztlevél szolgáltatott egyértelmű bizonyítékot. Tóth: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye... i. m.* 71–73. Hasonló probléma eldöntésében segítettek a Patachich Ádám váradi püspök (1759–1776), majd kalocsabácsi érsek (1776–1784) váradi kinevezéséhez benyújtott iratok. Uo. 100–103.

¹² Vö. Uó: *Haynald Lajos bíboros püspöki processzusai a Vatikáni Titkos Levéltárban*. *Deliberationes* 6–7. (2013/2–2014/1) 196–214.

ismeri a jelöltet, rokona-e; (2) hol született; (3) törvényes házasságból született-e; (4) mikor született; (5) az egyházi rend mely szentségeiben részesült; (6) eddigi szolgálati helyeit hogyan látta el; (7) milyen a hitének tisztasága; (8) milyenek az erkölcsei; (9) az okosság erényét hogyan gyakorolja; (10) milyen a tudományokban való jártassága; (11) hol szolgált eddig; (12) okozott-e valaha botrányt; (13) méltó-e a kinevezésre, illetve hasznos-e az egyházmegye számára. (Segédpüspök-nél ehhez jött még egy 14., a javadalomra vonatkozó kérdés is.)

Már felszentelt püspök esetében más kérdéseket tettek fel. A kérdéssor szerint a tanút megkérdezték arról, hogy (1) ismeri-e a jelöltet; (2) tud-e valamit szentelésének körülményeiről; (3) mennyi ideje püspök; (4) az egyházmegyében rezideál-e; (5) hogyan irányítja azt; (6) ünnepélyesen kiszolgáltatja-e a szentségeket; (7) tetteit jellemzi-e a testvéri szeretet, kegyesség, bölcsesség; (8) világi és lelki dolgokban hogyan ítélkezik; (9) mennyire képzett; (10) végül azt is megkérdezték, hogy a jelöltet méltónak tartja-e az előléptetésre.

Az egyházmegyére vonatkozóan (*super statu Ecclesiae*) a kérdések mind első kinevezés mind áthelyezés esetén a következők voltak: (1) mekkora a székváros, mennyi lakosa van; (2) milyen a székesegyház; (3) melyek a szuffragáneus (alárendelt) egyházmegyéi/melyik metropolita alá tartozik; (4) mekkora a székeskapitalan és milyen jövedelmekkel rendelkezik; (5) ki látja el a székváros plébánosi teendőit; (6) milyen a plébániatemplom felszereltsége; (7) vannak-e ereklyéi; (8) milyen az érseki/püspöki rezidencia; (7) mekkora az érseki/püspöki asztal bevétele; (8) mekkora az egyházmegye területe; (9) mekkora a szeminárium; (10) és végül az érseki/püspöki szék miért van üresedésben. Ettől a kérdéssortól akkor tekintettek el, ha címzetes (a korabeli terminológia szerint *in partibus infidelium* – vagyis a hitetlenek földjén lévő) főpapi székről volt szó.

Ezekből a kérdőívekből nagyon sok információt kaphatunk egy-egy egyházmegye állapotáról és fejlődéséről. Megtudhatjuk például azt, hogy egy 1732-es tanúvallomás szerint a négytornyú pécsi székesegyház talán az ország második legnagyobb temploma lehetett, mellette egy igen terebélyes püspöki rezidenciával.¹³ De az is kiderül, hogy az egykor a török háborúk előtt 36 főből álló pécsi

¹³ Thurn Antal tanúvallomása, 1732. Vatikáni Titkos Levéltár, Vatikánváros (Archivum Secretum Vaticanum, ASV) Archivio della Nunziatura di Vienna (Arch. Nunz. Vienna), Processi Canonici,

káptalan a 18. század elején csak hét főből állott, de még a század vége felé is csak nyolc kanonokból.¹⁴ Az egyik kanonok volt egyben a városplébános. A válaszolók Pécs, Szigetvár, Siklós mellett fontosabb településként az egyházmegyében Bata-szék, Eszék (Osijek), Mohács, Pécsvarad, Siklós, Simontornya, Tolna, Valkóvár (Vukovár/Vukovar), Valpó (Valpovo) helységeket emelték ki.¹⁵

A tanúvallomásokhoz csatolták még fel nem szentelt püspök esetében a keresztlevelet, a papszentelést és esetlegesen a kisebb rendek felvételét, továbbá – ha volt – a doktorátust igazoló iratot, valamint a püspöki vagy érseki kinevező uralkodói diplomát vagy ezzel egyenértékű dokumentumot. Ezeket a dokumentumokat a tanúk – elmondásuk szerint – gyakran maguk is látták. Segédpüspökök esetében a megyéspüspöktől igazolást kértek arra vonatkozóan, hogy az új püspöknek a méltóságához és a funkciójához méltó bevételt biztosítanak majd. Volt, hogy az eredeti iratokat, de gyakran csak hitelesített másolatokat vagy azoknak a nunciátúra jegyzője által egyszerűen átvezetett szövegeit csatolták a processushoz. A kinevező diploma esetében gyakorta megelégedtek azzal, hogy az irat a nuncius előtt bemutatásra került. Időnként más, fontosnak tartott dokumentumokat is csatoltak, így például Kollonich László 1775-ös erdélyi processushoz mellékeltek azt az iratot,¹⁶ amely tanúsítja, Kollonich Zsigmond bíboros adoptálta az új püspök édesapját, Zay Lászlót, aki így joggal viseli az így a férfiágon a kihalástól megmentett ősi grófi család nevét. Összességében véve megállapítható az is, hogy a csatolt iratok száma és minősége változó, a szinte mindig biztosan meglévő elem az általában a nunciátúra jegyzője által hitelesített hitvallás, amelyet új püspöki kinevezés esetében mindig le kellett tenni. Nagyon ritkán azonban ez az irat is hiányzik, de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy a *Professio fidei*-t a nuncius előtt ne tette volna le az új választott püspök. A hitvallás tanúi sok esetben a familiárisok, azaz a nunciusi háztartáshoz tartozó klerikusok vagy laikusok

390; ASV Archivio Concistoriale (Arch. Concist.), Processus Consistoriales (Processus Consist.), 119, foll. 523–540.

¹⁴ Esterházy Pál László tanúvallomása, 1781. ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 567; ASV Arch. Concist., Processus Consist., 181, foll. 383–394.

¹⁵ ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 390, 407, 451, 567. ASV Arch. Concist., Processus Consist., 119 (foll. 523–540), 126 (foll. 470–484r), 139 (foll. 327–336), 181 (foll. 383–394).

¹⁶ ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 529.

voltak, a hitelesítést a nunciatúra jegyzője végezte. Csak néhány esetben tértek el ettől, így például Klobusiczky Ferenc kalocsai érseki kinevezésekor az előírt *Professio fidei*-t a zenggi püspök előtt tette le, akinek erre a nuncius engedélyt adott.¹⁷ Megállapítható az is, hogy sokszor Bécsben maradtak az eredeti dokumentumok, Rómába sokszor csak másolatok kerültek, illetve a csatolmányok bécsi anyaga általában véve gazdagabb. Sok olyan érdekességre is lelhetünk, mint például Klimó György keresztlevele a pécsi processzusában,¹⁸ vagy Thurn Antal szentelési tanúsítványai, amelyeket a belgrád-szendrói kinevezéséhez csatoltak.¹⁹

2. A Collegium Germanicum et Hungaricum szerepe a 18. századi főpapi kinevezésekben

Sok európai ország már a 16–17. században megvalósította a trienti reformot, Magyarországon azonban a török hódoltság, illetve a reformáció következtében protestáns dominanciájú vidékeken ez csak a 18. században tudott kiteljesedni. A magyar Egyháznak szüksége volt jól felkészült egyháziakra, akik kellő magabiztossággal tudták képviselni a katolikus tanítást a protestánsokkal szemben, és ezzel egy időben képesek voltak újjáalkotni a török megszállás következtében feldúlt területek társadalmi és gazdasági szövetét.

Igaz, hogy Felső-Magyarországon már a kora újkorban is voltak olyan fontos egyházi központok, mint Pozsony vagy Nagyszombat, de ez a terület a történelmi Magyar Királyságnak csupán egy részét jelentette. Esztergom (még ha a székhely egészen 1820-ig Nagyszombatban maradt is), Győr, valamint Nyitra megreformálására már a 17. században sor került, ezek az egyházmegyék a rákövetkező század folyamán már második virágkorukat élték.²⁰ Zágráb és Zengg-Modrus hasonló helyzetben voltak, jóllehet ezen egyházmegyék keleti fele csak a 18. szá-

¹⁷ ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 450; ASV Arch. Concist., Processus Concist., 139, foll. 114–122r.

¹⁸ ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 451.

¹⁹ ASV Arch. Nunz. Vienna, Processi Canonici, 375.

²⁰ Vö. BITSKEY István: *A római Collegium Germanicum Hungaricum és a magyarországi barokk művelődés.* (Italianistica Debreceniensis. Olasz Felvilágosodás és Romantika Kutatóközpont Monográfiák 2.) Budapest, 1996. 136–167.

zadra szabadult fel. Bosznia és Szerém – a török időben teljesen elpusztult – egyházmegyéiben továbbra is zavaros maradt a helyzet. Ennek megoldása érdekében a két területet végül 1773-ban egyesítették, s ettől kezdve az egyházmegyét diakovárinak hívták (2008-tól Diakovár-Eszéki Főegyházmegye illetve Szerémségi Egyházmegye).

A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye csakúgy, mint Csanád, Várad, Vác megújítása a török periódus végén vehette kezdetét. Eger és Veszprém püspökei ekkor térhettek vissza Kassáról, illetve Sümegről korábbi székvárosaikba. Az Oszmán Birodalom fontos központját képező Pécs is a felszabadulást követően kezdhetett újjászületni. Az Erdélyi Egyházmegyét – az 1568-as nevezetes tordai döntés ellenére, amely többek között a katolikusok számára is vallásszabadságot engedélyezett – csak 1715-ben állították vissza.

A megújuláshoz „minőségi” főpapság és papság szükségeltett, amely rendelkezésre is állt. Ezt kiválóan bizonyítják Giuseppe Garampi²¹ (bécsi apostoli nuncius 1776–1785, bíboros 1785–1792) 1776-ban elhangzott híres szavai: *„nem tudom, hogy van-e más nemzet a francián kívül, amelynek klérusa általában ennyire szilárd lábakon állna, mint Magyarország”*.²²

Abban, hogy ez így alakulhatott, kulcsszerepe volt a Collegium Germanicum et Hungaricumnak, a jezsuiták legnevesebb, római kollégiumának, amely *„a semináriumok modellje lett,”* így *„kiindulópontul szolgált más kollégiumok megalapításához Rómában”*.²³ A *Germanicumot* az intézményt Loyolai Szent Ignác (1491–1556) és Giovanni Morone bíboros (bíboros 1542–1580) tevékenységének köszönhetően

²¹ Giuseppe Garampi, bíboros (1785–1792), montefiasconei és cornetói püspök (1776-tól). Garampi 1725-ben, Rimini-ben született. 1751-től a Vatikáni Titkos Levéltár prefektusa volt, ahol kidolgozta az eredetileg egy másik műbe szánt, igen híres *Schedario Garampi*, mely mind a mai napig a Levéltár egyik fontos mutatóját jelenti. Életéről: SQUICCIARINI, Donato: *Die Apostolischen Nuntien in Wien*. Vatikánstadt, 2000. 225–229.

²² *„...non so, se verun'altra nazione dopo la francese sia generalmente in si buon piede di clero, quanto l'Ungheria.”* Megjelent: TÓTH, Ladislaus: *Zwei Berichte des Wiener Nuntius Garampi über die kirchlichen Verhältnisse um 1776.* (Sonder-Abdruck aus der Römischen Quartalschrift 34. [1926]) Budapest, 1926. 20–21.

²³ *„...costituì il modello dei seminari,”* valamint *„pose le basi per la fondazione a Roma di altri collegi.”* MEZZADRI, Luigi – LOVISON, Filippo: *Storia della Chiesa tra medioevo ed epoca moderna*. Roma, 2001–2007. 2 (2001) 80–81.; A Collegium Germanicum et Hungaricum vonatkozásában lásd még: TÓTH: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye... i. m.* 73–83.

III. Gyula pápa (1550–1555) 1552-ben alapította meg. Szántó (vagy Arator) István (ca. 1540–1612) közreműködésével 1779-ben jött létre *Hungaricum*, majd a kettőt egy évre rá praktikus okok miatt egyesítette XIII. Gergely pápa (1572–1585), meg-alapítva a *Germanicum et Hungaricumot*.

A hős-kornak is nevezhető 16-17. századot²⁴ követő 18. század lesz a Kollégium aranykora. Az anyakönyvben új magyar egyházmegyék nevei tűntek fel: olyan egyházmegyékéi, amelyek ebben az időben kezdtek felébredni csipkerózsika álmukból. A században (1701–1773)²⁵ Bitskey István szerint a Collegium Germanicum et Hungaricum 269 növendéket fogadott a Magyar Királyság területéről, ez nem sokkal kevesebb, mint az alapítástól kezdve a 17. század végéig fogadott tanulók összlétszáma.²⁶ A Veress Endre által kiadott *Matricula*²⁷ szerint 1701 és 1780 között (a jezsuita rend feloszlása után is működött még majd egy évtizedig az intézmény) 297 főt anyakönyveztek. Ennél még sokkal többet mond, ha azt vizsgáljuk, hogy a 18. században működött latin szertartású megyéspüspökök közül mennyien tanultak a Kollégiumban:²⁸

Egyházmegye	Periódus	Összesen	CGH	%
Esztergom	1695–1799	6	3	50
Kalocsa-Bács	1696–1817	8	7	87,5
Eger	1699–1799	4	4	100
Nyitra	1696–1804	7	4	57
Győr	1696–1802	5	1	20
Pécs	1687–1799	7	2	28,5
Vác	1689–1795	10	5	50
Erdély	1696–1815	13	5	38,5
Várad	1681–1802	10	6	60
Veszprém	1687–1802	7	3	43
Csanád	1700–1828	7	4	57

²⁴ Tóth Tamás: *A megújulás szolgálatában. Germanikusok a 17. századi Magyar Királyságból*. In: Katolikus egyházi társadalom a Magyar Királyságban a 17. században. Pécs, 2017. 93–120.

²⁵ 1773-ban a Jézus Társaságát feloszlatták.

²⁶ BITSKEY: *Hungariából Rómába i. m.* 88.

²⁷ *Matricula et Acta Hungarorum in universitatibus studentium. II. Roma, Collegium Germanicum et Hungaricum. I. Matricula (1559–1917). A római Collegium Germanicum et Hungaricum magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai. I. Anyakönyv (1559–1917). Collegit et edidit/közrebocsátja VERESS, Andreas. (Fontes Rerum Hungaricarum. Magyar Történelmi Források II.) Budapest, 1917.*

²⁸ Vö.: Tóth: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye... i. m.* 73–83.

PÜSPÖKKINEVEZÉSEK A 18. SZÁZADBAN A KÁNONI ELJÁRÁSOK TÜKRÉBEN

Zágráb	1694–1827	9	4	44,5
Zengg–Modrus	1698–1833	10	1	10
Szerém	1698–1771	8	2	25
Bosznia	1699–1805	7	1	14,5
Összesen		118	52	46

Az egykori római növendékek a század egyházmegyés püspökeinek majdnem a felét teszik ki. A felsorolást kiegészíthetjük még a hetvenes években alapított latin szertartású egyházmegyékkel, ahol a *fratres maiores* aránya még nagyobb:

Egyházmegye	Periódus	Összesen	CGH	%
Besztercebánya	1776–1813	2	2	100
Rozsnyó	1776–1799	3	–	0
Szepes	1776–1806	2	1	50
Székesfehérvár	1777–1811	2	1	50
Szombathely	1777–1804	2	2	100
Összesen	-	11	6	60

1776-ban a 19 latin püspök közül 11 a Kollégium egykori növendéke volt. Ha a 19. századig Magyarországon működő valamennyi szemináriumot számításba vesszük, azt láthatjuk, hogy ezek több mint kétharmadát Rómában végzett főpapok alapították.²⁹ A Kollégium érzékelhetően nagy hatással volt a magyar hierarchiára. Jóllehet figyelmünk jelen esetben csak az egyházmegyés püspökökre irányul, ugyanígy megemlíthetnénk az egykori „germanikus” segédpüspököket, kanonokokat, professzorokat, jeles plébánosokat, és más egyházi tisztségviselőket is. Ezt a kiemelkedő hatást jól érzékelteti Patachich Gábor kalocsa-bácsi érsek (1733–1745) egyik levele, aki az *Alma Materről* a következőket írta: „*El kell mondanom, hogy a Kollégiumban elkövettem néhány hibát, de azt is be kell vallanom, hogy az ottani élet és fegyelem olyan kedves volt számomra, hogy a kollégiumi életet még ma is elcserélném az érsekségemmel. A legőszintebben mondom mindezt.*”³⁰

²⁹ HERMANN Egyed: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914–ig.* (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae I.) München, 1973. 306.

³⁰ Ma már csak Steinhuber fordítását ismerjük: „*Ich muss zwar gestehen, dass ich im Kollegium manchen Fehltritt begangen habe, aber zugleich beteure ich, dass mir das Leben und die Zucht desselben so lieb gewesen ist, dass ich die auch heute gegen mein Erzbistum eintauschen möchte. Ich sage es in aller Aufrichtigkeit.*”. STEINHUBER, Andreas: *Geschichte des Kollegium Germanikum Hungarikum in Rom.* Freiburg in Br., 1906. 364.

3. Püspöki kinevezések a Magyar Királyságban 1711–1780

Közelebbről vizsgáljuk most azokat a főpapokat, akik királyi kinevezésüket III. Károly (1711–1740) vagy Mária Terézia (1740–1780) idejében kapták. Nem kerültek ide azok, akiknek pápai prekonizációja ugyan a vizsgált időszakra esik, azonban a királyi kinevezésük vagy hivatali idejük kezdete III. Károly trónra lépése előtt történt, ahogy ez Csáky Imre kalocsa-bácsi érsek 1710/1714–1732 vagy Markovich Rafael 1709/1712–1726 márcsai görögkatolikus püspök esetében is történt. Ugyanezen megfontolásból bekerültek viszont azok, akiket még Mária Terézia nevezett ki, de a prekonizációjukra az uralkodó halála után került sor, ahogy ez Palma Ferenc Károly kalocsai segédpüspök esetében is történt. Mivel jelen esetben csak a Magyar Királyság területéhez tartozó két érseki tartományába, az esztergomiba és a kalocsaiba tartozó püspököket vizsgáltuk, ezért azon kinevezések sem kerültek bele a felsorolásba, amelyek ezen a területen kívülre esnek, így nem került bele például Leslie Vilmos laibachi (ljubljanai) vagy Sinzendorff Fülöp boroszlói kinevezése sem. Nem szerepelnek – értelemszerűen – azok az úgynevezett választott püspökök (*episcopus electus*) sem, akik királyi kinevezés révén olyan püspöki címet birtokoltak, amelyet a magyar király adományozott ugyan, de létét a Szentszék nem ismerte el (ilyen volt többek között az arbei, cattarói, dulcinói, novi vagy a pharoszi/fároi cím), így ezen választott püspökök esetében sem a kánoni vizsgálatára, sem az azt követő prekonizációra, illetve püspökszentelésre nem került sor. Ők, akik szentségtani értelemben továbbra sem püspökök, hanem papok voltak, így a szigorúan püspöki rendhez kapcsolódó feladatokat (pl. papszentelés) nem végeztek, nem végezhettek.

Erre a majd' hetven évre nyolc pápa uralkodási ideje esik: XI. Kelemen (Giovanni Francesco Albani, 1700–1721), XIII. Ince (Michelangelo dei Conti, 1721–1724), XIII. Benedek (Pietro Francesco Orsini, 1724–1730), XII. Kelemen (Lorenzo Corsini, 1730–1740), XIV. Benedek (Prospero Lorenzo Lambertini, 1740–1758), XIII. Kelemen (Carlo della Torre di Rezzonico, 1758–1769), XIV. Kelemen (Gian Vincenzo Antonio Ganganelli, 1769–1774) és VI. Piusz (Giovanni Angelo Braschi, 1775–1799).

Ez alatt az idő alatt a bécsi nuncius tisztét a következő tíz egyházi személy töltötte be: Giulio Piazza (1709–1713), Giorgio Spinola (1713–1720), Girolamo Grimaldi (1721–1731), Domenico Passionei (1731–1738), Camillo Paolucci (1738–1745), Fabrizio Serbelloni (1746–1754), Ignazio Crivelli (1754–1760), Vitaliano Borromeo (1760–1767), Antonio Eugenio Visconti (1767–1774) és Giuseppe Garampi (1776–1785).³¹ Ők, általában neves itáliai nemes családok sarjai, a császári udvar mellett címzetes érseki rangban szolgáltak, Bécsset kivétel nélkül bíborosi kinevezésüket követően hagyták el. Visconti nunciust már ausztriai szolgálati ideje alatt, 1771-ben bíborossá nevezték ki, de *in pectore*; kinevezését csak 1773-ban hozták nyilvánosságra. A császárvárosban lefolytatott eljárásokat a nunciusok vezették, a tanúkat ők hallgatták ki. Néhány esetben, így például Kollonich László már más-hol említett processzusán túl például 1776-ban Berchtold Ferenc besztecebányai, Révay Antal rozsnyói, Szalbeck Károly szepesi püspökök esetében is a rangidős ügyhallgató (*auditor, uditore*) folytatta le az eljárást, mivel nuncius még nem érkezett meg állomáshelyére.

Az Esztergomi Érseki Tartományban az 1711 és 1780 közötti, III. Károly és Mária Terézia uralkodására eső időszakból 16 egyházmegyében 72, a Kalocsai Érseki Tartományban 9 egyházmegyében pedig 54, összesen 126 kánoni vizsgálatról tudunk.³² A listában szerepelnek az eddig kevésbé kutatott segédpüspökök is. A belgrád-szendrói püspökök azért kerültek bele a felsorolásba, mivel lényegében zágrábi segédpüspökként működtek ebben az időben. Néhány anyag csak egy helyen található meg, mert időközben elveszett, vagy valamilyen okból nem került Rómába az anyag. Így Esterházy Imre veszprémi, valamint (Luzinszky) István László váradi kánoni vizsgálata azért csak a bécsi fondban található, mivel előbbi egy újabb kinevezése miatt nem erősítették meg, utóbbi pedig a prekoni-záció előtt elhunyt. Juan Álvaro Cienfuegos bíboros kivételesen, a kánoni eljárás mellőzésével kapott pécsi püspöki kinevezést. Galgóczy Jánosról pedig azért nem készült kánoni vizsgálat, mert őt tette meg ugyan eredetileg első rozsnyói püs-

³¹ Vö. QUICCIARINI: *Die apostolischen Nuntien... i. m.* 198–229.

³² Vö. TÓTH: *A 18. századi... i. m.* Az ott található lista azóta pontosodott. Az összegyűjtött processzusok kiadás előtt állnak. A kutatást az MTA–PPKE Fraknói Vilmos Római Történeti Kutatócsoport útján az MTA TKI támogatja.

pökké az uralkodó, de a kinevezést követően elhunyt, processzusát el sem tudták kezdeni. Néhány görögkatolikus püspököt közvetlenül a *De Propaganda Fide* Kongregáció közbejöttével erősítették meg hivatalában (Bizánczy György, Olsavszky Simon, Blazsovszky György, Olsavszky Mihály, Bradács János). Más keleti rítusú püspökökről készült ugyan processzus, de végül úgy tettek, mintha nem lett volna uralkodói kinevezés, és ugyanazt a személyt nevezték ki pápai bréve útján (Palkovics Gábor, Bozsicskovics Bazil). Néha az is előfordul, hogy valakinek az anyaga három helyen lelhető fel (Thurn Antal belgrád-szendrói kinevezése).

Egy további összehasonlítás tárgya lehet még az anyag hivatali útjának feltérképezése, ott a protektor és – rendszerint – még három bíboros társa mikor láttamozta az anyagot, a Konzisztoriális Kongregáció megtárgyalta-e a kinevezést és az milyen dátummal került prekonizációra. A már említett Patachich Gábort például 1729-ben nevezték ki szerémi püspökké, röviddel ezután el is végezték a kánoni eljárást Bécsben, megerősítésre azonban egészen 1731-ig kellett várni, a közbejött konklávé miatt is.³³

Az már most látszik, hogy a püspöki processzusok anyagának folyamatban lévő kutatása értékes kiegészítésekkel szolgál az egyes főpapok életrajzi adataihoz, de fontos többletinformációkat nyújt egy-egy egyházmegye fejlődésének pontosabb feltérképezéséhez is.

³³ Vö. Tóth: *A Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye... i. m.* 90–91.